

SAŠA BOVAN

STVARALAČKA JURISPRUDENCIJA MIODRAGA D. TUCAKOVIĆA

U ovom radu se govori o pravnohermeneutičkim idejama Miodraga D. Tucakovića, profesora prava na Pravnom fakultetu u Beogradu između dva svetska rata. Ima više razloga koji su nas opredelili za ovaj izbor. Prvi i najvažniji jeste u tome što se radi o modernosti njegovih shvatanja, u pravcu zagovaranja jedne objektivne teorije tumačenja prava. Drugi razlog leži u činjenici da se radi o autoru koji zaslužuje mnogo veću stručnu i naučnu pozornost od one koja mu je posvećena, s obzirom na to da u posleratnoj literaturi iz teorije prava praktično imamo samo jedan rad koji obrađuje njegov naučni opus. Inače, u skladu sa dugogodišnjim i kontinuiranim naporima da obradimo stavove i ideje velikana naše pravne misli iz oblasti tumačenja prava, pogotovo onih koji zastupaju objektivnu teoriju pravnog rasuđivanja, osnovni cilj ovog rada je da otkrijemo u kojoj meri, eventualno, u teoriji tumačenja prava M. Tucakovića, možemo pronaći elemente jednog sociološkog pristupa.

Ključne reči: tumačenje prava, objektivna teorija tumačenja prava, sociološka teorija tumačenja prava, pravnohermeneutičke ideje M. Tucakovića

UVODNE NAPOMENE

Po rečima D. Mitrovića, praktično jedinog bližeg poznavaoца opusa M. Tucakovića u našoj pravnoj literaturi, radi se o „jednom od najdarovitijih mlađih međuratnih teoretičara prava, u čijem životu i naučnom delu možemo prepoznati tragičnu prekinutost i nesreću našeg naroda“.¹

Prof. dr Saša Bovan, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, e-mail: bovan@ius.bg.ac.rs.

¹ Dragan M. Mitrović, „Miodrag D. Tucaković kao teoretičar prava“, *Naučno nasleđe Pravnog fakulteta u Beogradu* (ur. S. Vračar, J. Trkulja), Beograd, 1994, 97.

Uvidom u njegovu biografiju otkrivamo da je M. Tucaković bio briljantan đak i student,² i da je sa istim takvim uspehom doktorirao 1938. godine u Parizu. Ova činjenica je bitna za razumevanje i ocenu naučnog opusa M. Tucakovića. Naime, ako uzmemo da se naučnim radom počeo baviti negde od 1936. godine (kada su nastali njegovi prvi stručni radovi, između ostalog i onaj iz teorije tumačenja prava – „Škole o interpretaciji prava“), i da je njegova naučna karijera prekinuta 1941. godine, vidimo da se radi o autoru koji je mlađih godina (rođen je 1911. godine), i sa kratkom naučnom biografijom (od svega pet godina). Kada se sa druge strane, susretnemo sa zrelošću i dubinom njegovih pogleda, ostaje žal što smo tako rano ostali bez njegovih dubljih doprinosa pravnoj teoriji, koji bi sigurno bili respektabilni.³

Nakon zarobljeništva u Nemačkoj (Osnabrik 1941–1945), M. Tucaković je ostao da živi i radi u Nemačkoj kao redaktor i prevodilac pri Visokom međunarodnom sudu za naknadu štete u Raštatu. Tamo je živio i preminuo 1968. godine.

Pravnohermeneutičke ideje M. Tucakovića izložene su u kontekstu škole stvaralačke jurisprudencije u teoriji prava. Ovakvo naše opredeljenje nije slučajno niti je, eventualno, plod želje da jednim intrigantnim naslovom pridobijemo pažnju potencijalnih čitalaca ovog teksta. Naprotiv, čini se da pravnohermeneutički opus M. Tucakovića naprosto moramo postaviti u jedan takav eksplanatorni okvir, kada se, zapravo, sučeljavaju mehanička i stvaralačka jurisprudencija, i kada, polazeći od ove podele, dolazimo u priliku da sagledamo njegove pravnohermeneutičke ideje u pravom svetlu. Tada, stavovi M. Tucakovića spadaju u ovaj drugi tabor pravne nauke i pravne hermeneutike jer nastaju kao britka kritika zakonskog pozitivizma.

Mehanička jurisprudencija, odnosno zakonski pozitivizam u pravnoj hermeneutici, stoji na stanovištu „objektivne“ primene prava polazeći od principa *nomos basileus*. Kako ističe K. Šmit, u pitanju je princip koji kaže da „vladati ili zapovedati sme samo zakon, a ne potreba date situacije koja se neprekidno menja, ili samovolja ljudi“.⁴ Teorijsko uporište ovog pristupa u oblasti tumačenja prava jeste

² *Ibidem*, 97.

³ Sličnu biografiju kao M. Tucaković imao je još jedan naš autor, a naime N. Kraljević, takođe pariski doktorand (1939), koji je, kao mladi profesor Pravnog fakulteta u Subotici, svoju darovitost naročito ispoljio u oblasti sociologije prava. Kao velikog patriotu, koji se 1941. godine vratio u rodnu Hercegovinu i stao na čelo nacionalno-oslobodilačkog pokreta, mučki su ga iz zasede likvidirali komunistički zločinci oktobra 1942. godine. Detaljnije kod: Danilo Basta, „Novica Kraljević – jedan naš prećutani sociolog prava“, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, br. 116–117, 2004, 61–62.

⁴ Karl Šmit, *Tri vrste pravnonaučnog mišljenja*, Beograd, 2003, 10.

ideja o logičkoj i sadržinskoj zaokruženosti i potpunosti važećeg pravnog poretka, kada se na proces primene prava gleda kao na lanac silogizama, gde je sudija neka vrsta logičkog automata koji jednostavno i neproblematično podvodi dati slučaj pod odgovarajuću opštu pravnu normu i donosi zaključak u vidu sudske odluke, koja je, neizostavno, nepristrasna tj. objektivna.⁵ Upečatljivu kritiku ovog pristupa u primeni prava pronalazimo kod R. Paunda koji kaže: „Smatralo se da pravo ne podrazumeva bilo šta drugo do mehaničko uklapanje datog slučaja u tesnu kožu norme ili pravnog leka.“⁶ Isto tako ubedljivo i slikovito izjašnjava se na ovu temu i H. Kantorovič. Evo njegovih reči: „Pa ipak, jurisprudencija se vazda sa samopouzdanjem upuštala u svoj nemogući zadatak, stalno je iznova pokušavala da s malim brojem svojih ključeva otključa sve brave, pa tako nije mogla izbeći da se čas lati kalauza a čas da razbija brave: čas da pravi konstrukcije koje su bile toliko nasilne da je njihova nespojivost sa zakonskim tekstom postajala očigledna i najmaloumnijem oku.“⁷

Inače, glavni teorijski izdanci mehaničke jurisprudencije jesu pojmovna jurisprudencija u Nemačkoj, škola egzegeze u Francuskoj i naučni pozitivizam u SAD.⁸ O ovim prvim dvema koncepcijama samo nekoliko reči jer pripadaju evropskoj pravnoj tradiciji, a pogotovo o školi egzegeze jer svoje pravnohermeneutičke stavove M. Tucaković gradi upravo na kritici ove škole.

Zakonski pozitivizam u Nemačkoj nastaje kao plod klasnog kompromisa u društvu, kada su u oblasti primene prava konzervativni i liberalni krugovi postigli kompromis „u tome da obrađuju pravnu formu, sa kojom su bili saglasni, nezavisno od svih političkih sadržaja i socijalnih konotacija, u kojima nisu bili saglasni“.⁹ Ključni izvor zakonskog pozitivizma u francuskoj jurisprudenciji jeste autoritet Napoleonove kodifikacije, mada, naravno, i takav značaj *Code civile* duguje poretku stvari u francuskom društvu toga doba: naime, u uslovima velikih društvenih turbulencija kodifikacija je bila oaza stabilnosti i mirne pravne evolucije.¹⁰

⁵ U našoj literaturi tipično kod: Feodor Taranovski, *Enciklopedija prava*, Beograd, 1923, 253.

⁶ Rosko Paund, *Uvod u filozofiju prava*, Podgorica, 1996, 92.

⁷ Herman Kantorovič, *Borba za pravnu nauku*, Beograd, 2006, 22. Jedna takva kritika mehaničke jurisprudencije u našoj literaturi kod: Kosta Čavoški, Radmila Vasić, *Uvod u pravo*, Beograd, 2010, 367–371.

⁸ Tvorac naučnog pozitivizma u SAD je prvi dekan pravnog fakulteta na Harvardu – K. Lendal. Ovaj teorijski pravac označava se sintagmom „naučni pozitivizam“, jer nastaje u jednom spoju scijentizma i pravnog pozitivizma. Kritika ovog pravca u američkoj literaturi kod: Jerome Frank, *Courts on Trial: Myth and Reality in American Justice*, Princeton – New York, 1973, 225.

⁹ Aleksandar Molnar, *Društvo i pravo, knj. II*, Beograd, 1994, 363.

¹⁰ Aleksandar Molnar, *Društvo i pravo, knj. I*, Beograd, 1994, 58.

Izraženo u formi aforizma, nemačka jurisprudencija toga doba (većinski) utemeljena je na principu „vladavina zakona nasuprot vladavini ljudi“, a slično, zakonski pozitivizam u Francuskoj počiva na maksimi „sudovi su ustanovljeni da sude po zakonu, a ne da sude zakonu“. Posmatrano na ravni teorije tumačenja prava, obe ove škole zakonskog pozitivizma zagovaraju subjektivnu teoriju tumačenja prava, odnosno favorizuju istorijsko tumačenje po kome se tumačenje prava sastoji u otkrivanju volje zakonodavca.

Ovde zapravo spadaju sva ona određenja gde se pod tumačenjem prava podrazumeva otkrivanje jednog od mogućih značenja zakona ili otkrivanje pravog značenja pravne norme. Među savremenim autorima koji se izjašnjavaju na ovu temu takav stav brani na primer R. Aleksi, kada kaže „da se pravna interpretacija sastoji u izboru između više interpretativnih alternativa na osnovu argumenata“.¹¹ Slično i kod A. Baraka koji smatra da je suština tumačenja prava u izboru između jednog od mogućih lingvističkih značenja (semantičkih mogućnosti) teksta.¹² Pozovimo se na još jednog uglednika moderne pravne teorije, N. Makormika, koji pod pravnom interpretacijom podrazumeva značenje koje je najrazumnije u datom kontekstu.¹³ Kod nas tako postupa R. Lukić za koga je tumačenje prava otkrivanje pravog značenja pravne norme koje se ispoljava kao izbor jednog od mogućih jezičkih značenja.¹⁴ Najzad, u SAD, teorijski pravac originalizma čitav je prožet idejom o tumačenju kao otkrivanju volje zakonodavca.¹⁵

Nasuprot tome, u taboru stvaralačke jurisprudencije sasvim se drugačije sagledava postupak jurističkog rasuđivanja. Naime, ovde spadaju sva ona gledišta koja postupak tumačenja prava ne posmatraju polazeći od logičkog odnosa između premisa i zaključka već polazeći od sadržine tih premisa, s akcentom pre svega na velikoj premisi pravnog zaključka, kada se, zapravo, istražuje uloga vrednovanja u primeni prava. Ili u jednoj drugačijoj formulaciji, stvaralačka jurisprudencija obuhvata ona shvatanja koja ističu da specifičnost pravnog rasuđivanja potiče od činilaca koji nisu vezani za njegovu formalnu strukturu, odnosno shvatanja mnogo više okrenutih ka sadržini a ne formi jurističkog rezonovanja.¹⁶

¹¹ Robert Alexy, „Juristische Interpretation“, *Recht, Vernunft, Diskurs: Studien zur Rechtsphilosophie* (hrsg. R. Alexy), Frankfurt am Main, 1995, 78.

¹² Aharon Barak, *Purposive Interpretation in Law*, Princeton–Oxford, 2005, 7, 23, 89.

¹³ Neil MacCormik, „Argumentation and Interpretation in Law“, *Ratio Juris*, Vol. 6, 1993, 20.

¹⁴ Radomir D. Lukić, *Tumačenje prava*, Beograd, 1961, 78.

¹⁵ Detaljniji prikaz ove škole pravnog rasuđivanja kod: Paul Brest, „The Misconceived Quest for the Original Understanding“, *Boston University Law Review*, No. 60, 1980, 204–238.

¹⁶ U našoj literaturi o tome kod: Jasminka Hasanbegović, *Perelmanova pravna logika kao nova retorika*, Beograd, 2006, 18–23.

Ovde spadaju interesna i vrednosna jurisprudencija, nemački slobodnopravni pokret, teorija argumentacija, skandinavski pravni realizam (naročito A. Ros), teorija živog Ustava (sudijskog aktivizma), sociološka jurisprudencija u SAD, itd.

Ono što je zajedničko za sva ova gledišta jeste da zapravo zagovaraju objektivnu teoriju tumačenja zakona po kojoj je teleološko tumačenje ključni kanon tumačenja prava, gde se tumačenje konačno ispostavlja kao otkrivanje volje zakona, a zapravo gde se tumačenje prava sastoji u „formiranju“ ne u „otkrivanju“ značenja opšte pravne norme. Ovaj pristup, utemeljen na ideji sudijskog konstruktivizma i sudijske kreativnosti, svoje najjače utemeljenje ima u filozofiji hermeneutičkog relativizma H. G. Gadamera, čiji hermeneutički moto staje u sentencu „da nikada nema boljeg nego samo drugačijeg razumevanja (ako se uopšte razumeva, uvek se drugačije razumeva)“.¹⁷

Tipičan primer jednog ovakvog pristupa otkrivamo kod F. Bidlinskog koji smatra da je tumačenje prava „otkrivanje relevantne sadržine zakona tako što se stručno i sa dužnom pažnjom ocenjuje objavljeni tekst u kontekstu sadašnjih odnosa“.¹⁸ I za R. Cipelijusa se traganje za voljom zakona ispoljava kao traganje za savremenim potrebama, interesima i kulturnim vrednostima neke zajednice.¹⁹

Od naših autora, tipičan primer opredeljenja za objektivnu teoriju tumačenja prava pronalazimo kod B. Markovića kada kaže: „Zakonski tekst je prema tome, samo okvir u koji imaju da stanu svi pravni odnosi koji postoje ili koji se mogu pojaviti. Zatim kao posledica fakta evolucije, zakon se ima tumačiti ne nikako s obzirom na vreme kad je formulisan, već u odnosu na vreme kada se primenjuje.“²⁰ Tako smatra i Đ. Tasić, koji u svojoj kritici subjektivne teorije zaključuje: „Zakon nije dat sam po sebi, već preko tumačenja i primene od strane ljudi, i zato je dat stalno u jednoj društvenoj atmosferi.“²¹ Najzad, tako misli i Ž. Spasojević. On smatra da jezgro objektivnog tumačenja čini jedan sociološki pristup što znači da je tumačenje prava „posmatranje teksta usled sadašnjih činjenica“.²²

U više navrata smo ukazivali na to u čemu je osnovna i zajednička manjkavost kako subjektivne tako i objektivne teorije tumačenja prava. Naime, obe ove teorije smatraju da je tumačenje prava odlučivanje (zaključivanje) polazeći od ciljeva regulisanja. To konačno podrazumeva hipostaziranje velike premise jurističkog

¹⁷ Hans G. Gadamer, *Istina i metoda*, Sarajevo, 1978, 330.

¹⁸ Franc Bidlinski, *Pravna metodologija*, Podgorica, 2011, 31–32.

¹⁹ Reinhold Zippelius, *Juristische Methodenlehre*, München, 2003, 51–52.

²⁰ Božidar S. Marković, *O pravednom pravu*, Beograd, 1994, 159.

²¹ Đorđe Tasić, *Uvod u pravne nauke*, Beograd, 1941, 82.

²² Živan Spasojević, *Analogija i tumačenje*, Beograd, 1996, 120.

zaključka, odnosno svođenje pravnog odlučivanja na rešavanje pravnog pitanja,²³ kada se potpuno gube iz vida sadržina, funkcije, i konačno, značaj male premise jurističkog zaključka. Najzad, kada ove teorije tumačenja prava, gde se ono posmatra pre svega iz ugla velike premise, ukrstimo, sa inače u literaturi nespornim teškoćama tumačenja prava (nesavršenost jezika, opštost pravnih normi, dinamika, složenost i ideološkičnost društvenih odnosa koji se regulišu pravom i sadržinska neodređenost pravnih vrednosti koje se promovišu i štite pravnim normama), dolazimo do zaključka da obe ove teorije pravnu interpretaciju posmatraju kroz optiku raznih teleoloških fikcija i lažnih logičkih konstrukcija koje nemaju mnogo dodirnih tačaka sa onim što se i zaista dešava u sudnici u postupku izricanja pravde. Ovakvo stanje teorije tumačenja prava i dalje je na snazi, a još davno ga kritikuje i ironično prikazuje A. Ros sledećim rečima: „Izgleda da postoji univerzalni fenomen pretvaranja da je izricanje pravde prosta logička dedukcija iz pravnih pravila bez ikakvog vrednovanja od strane sudije.“²⁴

U svakom slučaju, tako stvari stoje sa teorijskim kontekstom unutar kojeg se moraju razmatrati pravnohermeneutičke ideje M. Tucakovića. Kao što je već istaknuto, predstavljanje radova ovog autora na temu tumačenja prava ima za cilj da pokaže da on zagovara objektivnu teoriju tumačenja prava, a konačno, i to je najvažniji zadatak ovog rada, da otkrijemo da li u njegovim idejama ima elemenata jednog sociološkog pristupa ovoj materiji.

PRAVNOHERMENUTIČKE IDEJE M. TUCAKOVIĆA

Odmah na početku treba ponoviti da su svi radovi M. Tucakovića nastali u periodu njegovih mladih godina, između 25. i 30. godine života, tako da se kvalitet njegovih radova, inače nesporan i zavidan, mora posmatrati i u tom kontekstu. Ta činjenica neizostavno podrazumeva da se njegovi doprinosi teoriji prava moraju oceniti najvišom ocenom, pogotovo imajući u vidu kompleksnost problematike koje se latio. Ovo pogotovo važi za teme iz oblasti tumačenja prava koje su mu bile glavna preokupacija.

Imajući u vidu izloženo, ono što prvo upada u oči jeste napor ovog autora da svoje pravnohermeneutičke ideje što čvršće ukoreni u odgovarajući teorijski kontekst. Isto tako, belodano je da njegova izlaganja odlikuje iscrpan, slikovit i precizan pristup, pogotovo kada izlaže postojeća gledišta u oblasti tumačenja prava, u onom glavnome za njih, ali i u nijansama. Inače, naročito je interesantno od koje početne

²³ Jedan takav primer, prilično bizaran, u našoj novijoj literaturi kod: Goran Dajović, *Osnovi pravnog rasuđivanja*, Beograd, 2023, 38.

²⁴ Alf Ros, *Pravo i pravda*, Podgorica, 1996, 181.

tačke kreće ovaj autor. Ta početna tačka čini da njegov nastup krasi aktivizam, pragmatizam i modernost. U pitanju je opredeljenje da se čitava problematika pravne teorije posmatra iz ugla primene prava, jer, po M. Tucakoviću, u primeni prava se ogledaju njegova suština, funkcije, a pogotovo metodi njegove primene i razvoja (evolucije). Tako na primer, na samom početku članka o školama tumačenja prava on pravi razliku između prava u knjigama i prava u akciji, tvrdeći da je „pravo samo ono što se primenjuje pred sudom. Jer s jedne strane, pravila koja postoje samo na papiru pre su utvare prava nego ono samo, i s druge, ono što je ušlo u primenu je pravo bez obzira da li se nalazi u formalnim izvorima ili ne“.²⁵

Izloženim citatom došli smo u priliku da ukažemo na teorijske osnove na kojima M. Tucaković zasniva svoje ideje o interpretaciji prava. Ovo je bitno jer kod njega pronalazimo ne samo uspešan prikaz postojećih gledišta o tumačenju prava nego i izvesnu autentičnost. Inače, teorijska osnova teorije pravnog rasuđivanja M. Tucakovića podosta je kompleksna. Ona je neka mešavina naturalizma, vitalizma, holizma, donekle i misticizma, a u teoriji tumačenja prava, konačno, i idealizma jer priznaje, polazeći od Ženija kao uzora, postojanje objektivnog prava.

Elemente naturalističke filozofije pronalazimo onda kada se Tucaković poziva na „prirodu stvari“, a polazeći od Ženija, kada priroda stvari nije samo jedan kanon tumačenja prava, već šire, jedna epistemološka platforma gde se kaže da sve pojave (pa i pravo) moramo svesti na njihove prirodne uzroke, odnosno da je priroda osnova svega što postoji.²⁶ Kada se radi o filozofiji vitalizma, M. Tucakovića pronalazimo i u ovim vodama s obzirom na to da njegov dinamizam u posmatranju stvari podrazumeva stav da su pokret i aktivizam najvažniji i najočigledniji oblici ispoljavanja životne energije.²⁷ Opet, holizam otkrivamo u izjavama tipa „da je stvarnost menjanje, da je ona nedeljivo menjanje i da u tom neprekidnom menjanju prošlost čini jedinstvo sa sadašnjosti“,²⁸ ili u onoj, gde se kaže da u sagledavanju stvarnosti uvek treba ići dublje „i ulaziti u tok života onakav kakav je nerasparčan u predstave i jedinstven“.²⁹ Ne treba smetnuti s uma da ideje M. Tucakovića možemo posmatrati i kroz optiku

²⁵ Miodrag D. Tucaković, „Škole o interpretaciji prava“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, br. 6, knj. XXXIII, 1936, 543.

²⁶ *Ibidem*, 554.

²⁷ *Ibidem*, 557.

²⁸ *Ibidem*, 556.

²⁹ *Ibidem*, 557. Ovde treba naglasiti da se holizam kod M. Tucakovića ispoljava u najširem smislu, a ne kao sociološki holizam s obzirom na to da je sociologija najkompleksniji model kontekstualne analize. Ovo ističemo jer je pomenuti napisao i jedan članak o sociologiji, gde osporava njene teorijske domete, odnosno da bude opšta i sintetička (odnosno holistička) nauka o društvu. V. Miodrag D. Tucaković, *Granice sociologije*, Beograd, 1940, 3–16.

misticizma, pre svega imajući u vidu njegovo zalaganje za intuitivnim pristupom, a sve polazeći od Bergsonovog intuicionizma (o tome će kasnije biti više reči).³⁰ Najzad, kod M. Tucakovića pronalazimo, opet polazeći od ugledanja na Ženiya, i tragove hermeneutičkog idealizma jer priznaje postojanje objektivnog prava na koje se pozivamo prilikom popunjavanja pravnih praznina.³¹

Kratak osvrt na teorijsku platformu na temelju koje nastupa M. Tucaković ne možemo detaljnije obrazlagati s obzirom na ograničeni prostor koji nalaže jedan članak u časopisu. Ovo ističemo s obzirom na to da je njegova teorijska pozicija donekle protivrečna i ne u potpunosti razrađena. Imajući to u vidu postavlja se i pitanje u kojoj je meri njegov eksplanatorni model analize pouzdano rekonstruiran u ovom radu. No, to nije ono najvažnije u svemu tome – najvažnije je zapravo pokazati da se radi o autoru koji ima snažnu i duboku potrebu da svoja gledišta što čvršće utemelji u pravnoj teoriji, i šire, da ih poveže sa odgovarajućim pravcima u epistemologiji, filozofiji i etici. To ponajviše govori o njegovim ambicijama, ali, pre svega, o njegovim intelektualnim kapacitetima.

Inače, u članku koji govori o školama tumačenja prava, M. Tucaković polazi od jedne nesporne i uobičajene podele na racionalistička i evolucionistička gledišta. Izraženo savremenim rečnikom u pitanju je podela na subjektivnu i objektivnu teoriju tumačenja prava o čemu je već bilo reči u prethodnom odeljku rada. U svom prikazu ovih teorija koji je pregledan, sistematičan i precizan, M. Tucaković pribegava snažnim metaforama, na primer, kada kaže da racionalizam zastupa „fetišizam pisanog kodifikovanog zakona“,³² ili kada zajedničku crtu evolucionističkih gledišta objašnjava rečenicom da „sve ono što je živo nalazi se u neprestanoj evoluciji i to takvoj gde ponavljanja apsolutno nikada nema“. ³³ Osim britkog stila, ovog autora odlikuju i oštroomni zaključci. Tako na primer, on predstavlja racionalistička gledišta o tumačenju prava kroz tri formule: a) na osnovu kodeksa, ali ne dalje od njega; b) na osnovu kodeksa, ali dalje od njega; c) dalje od kodeksa, ali na osnovu njega.³⁴

Zajednička odlika sve tri formule ogleđa se u tome da se tumačenje prava unutar racionalističkih teorija posmatra kao traganje za voljom zakonodavca. Međutim, M. Tucaković, ispravno polazeći od teškoća koje stoje na putu pravnog tumačenja, zaključuje da samo prva formula počiva na ekstremnom racionalizmu,

³⁰ Miodrag D. Tucaković, „Problematika Bergsonovog intuicizma“, *Dvadeseti vek*, br. 5, 1939, 687–705.

³¹ Miodrag D. Tucaković (1936), op. cit., 555.

³² *Ibidem*, 544.

³³ *Ibidem*, 556.

³⁴ *Ibidem*, 544–548.

jer ne prihvata postojanje praznina u pozitivnopravnom poretku. Razlika između druge i treće formule tumačenja prava, unutar ovih, racionalističkih teorija, jeste u tome u kojoj se meri udaljavaju od volje zakonodavca. Ipak, za sve tri koncepcije važi da su formalni izvori prava početna osnova svakog tumačenja.³⁵

S obzirom na to da se druga i treća koncepcija interpretacije prava udaljavaju od volje zakonodavca, Tucaković ispravno primećuje da se te koncepcije približavaju osnovnim postavkama evolucionističke škole, koja udaljavanje od volje zakonodavca izražava formulom gde se tumačenje prava ispoljava kao traganje za voljom zakona. On kaže da je razlika između dve škole u tome što racionalisti „vezuju svoje solucije za zakon, za tekst, dok drugi rešenje traže ili u ostalim formalnim izvorima ili u slobodnom naučnom istraživanju“.³⁶

Unutar evolucionističkih koncepcija pravnog rasuđivanja otkrivamo po Tucakoviću dva modela interpretacije: a) bez kodeksa, ali dalje od njega; b) bez kodeksa i čak protiv njega. Tucaković prvu verziju interpretacije vezuje za Ženija i tada se otvoreno deklarira kao njegov pristalica. Suština ove koncepcije, po našem autoru, nije da se negira zakon kao početna tačka tumačenja, već da se prizna postojanje drugih formalnih pravnih izvora (na primer običaji) bitnih za proces tumačenja i primene prava.³⁷ Ovaj model tumačenja prava je u velikoj meri nedorečen pa i kontradiktoran, ali ne možemo se ovom prilikom upuštati u njegovu dublju analizu jer bi nas to dobrano udaljilo od osnovnih ciljeva rada. Druga koncepcija je takva da dozvoljava, čak, i odlučivanje *contra legem*.³⁸ Iako se na ovu temu M. Tucaković ne izjašnjava precizno, između ostalog stoga što objektivna teorija tumačenja prava u to vreme još nije zauzela svoje dostojno mesto u jurističkoj hermeneutici, on ipak prepoznaje idealističku, voluntarističku, pragmatičnu (realističku) i sociološku koncepciju tumačenja prava. Idealističku koncepciju najbolje prepoznamo kod K. Larenca kada kaže da je cilj tumačenja otkriti objektivnu svrhu prava (*objektive Zweck des Rechts*).³⁹ Voluntarizam u pravnom rasuđivanju najotvorenije zastupa još jedno veliko ime nemačke pravne teorije, V. Hasemer. Polazeći od pojma „sudijske pragmatike“ on zastupa jedan potpuno personalistički, tj. voluntaristički kriterijum tumačenja zakona kada tvrdi da se taj kriterijum krije u glavi sudije.⁴⁰

³⁵ *Ibidem*, 547–548.

³⁶ *Ibidem*, 548.

³⁷ *Ibidem*, 549.

³⁸ *Ibidem*, 550–552.

³⁹ Karl Larenz, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, Berlin, 1960, 239.

⁴⁰ Winfried Hassemer, „Juristische Methodenlehre und richterliche Pragmatik“, *Rechtstheorie*, No. 1, 2008, 1–22.

Realistički (pragmatički) kriterijum tumačenja smo već predstavili u uvodnom delu ovog rada, a on se ispoljava tako što se volja zakona samerava prema aktuelnim životnim potrebama i ciljevima neke društvene zajednice (npr. F. Bidlinski, fn. 18).⁴¹ Najzad, sociološki kriterijum tumačenja opštih pravnih normi manifestuje se tako, ovde M. Tucaković strogo citira Ženija, što se prati determinizacijom pojava, kada se sudija, pritom, služi posmatranjem i iskustvom.⁴²

Treba istaći da M. Tucaković u jednom kasnijem radu, nakon četiri godine (*Škola egzezeze i njena kritika*), ponavlja izloženu problematiku samo iz jednog drugog ugla, zapravo baveći se pre svega pravnim pozitivizmom u oblasti teorije tumačenja prava. Upoređujući upravo pomenuti rad sa onim koji je prethodno analiziran i citiran, kod ovog autora se primećuje dodatni napredak u stilu i preciznosti izražavanja.⁴³ Ipak, on se i dalje predstavlja kao Ženijev poštovalac i sledbenik, pa imajući to u vidu možemo izvući određene zaključke o njegovim pravnohermeneutičkim shvatanjima.

Prvo, M. Tucaković nesporno zastupa evolucionističku školu tumačenja prava smatrajući da zbog teškoća koje stoje na putu tumačenju prava ono mora da prati potrebe društvenog života.⁴⁴ Ipak, kao i Ženi, smatra da racionalna podloga prilikom tumačenja zakona mora da ostane volja zakonodavca. Ovaj kompromisni model tumačenja, usvajajući i osnovnu ideju racionalističke koncepcije, Tucaković, opet polazeći od Ženija, izražava putem ideje o pluralizmu formalnih izvora prava. Inače, na temu ovog pravnohermeneutičkog kompromisa on otvoreno kaže: „Evolucionizam nužno pretpostavlja dozu racionalizma, kao što racionalizam nužno pretpostavlja dozu evolucionizma.“⁴⁵ Međutim, kada se radi o popunjavanju pravnih praznina, M. Tucaković ipak snažno naginje ka pravnohermeneutičkom idealizmu jer problem praznina u pravu rešava pozivanjem na nekakvo objektivno pravo, a naime na prirodu stvari i slobodno naučno istraživanje prava.⁴⁶

Iz izloženog se može zaključiti da je pristup M. Tucakovića školama tumačenja prava u velikoj meri kontradiktoran i nedorečen. Kontradiktoran, najviše zbog toga što se međusobno ukrštaju idealistička i realistička (pragmatička) varijanta

⁴¹ Najupečatljiviji pregled ovih shvatanja, po nama, kod: Gerhard Hassold, „Wille des Gesetzgebers oder objektiver Sinn des Gesetzes – subjektive oder objektive Theorie der Gesetzesauslegung“, *Ztschr. for Zivilproces*, Vol. 2, 1981, 200.

⁴² M. Tucaković, op. cit., 552.

⁴³ Na primer, kada rezimira osnovne ideje egzegetičke škole u tumačenju: Miodrag D. Tucaković, *Škola egzezeze i njena kritika*, Beograd, 1949, 8, 22.

⁴⁴ M. Tucaković (1936), op. cit., 545.

⁴⁵ *Ibidem*, 559.

⁴⁶ M. Tucaković (1949), op. cit., 10.

objektivne teorije tumačenja koje su nespojive, jer jedna volju zakona pronalazi u objektivnom pravu, a druga je konstruiše polazeći od realnih društvenih odnosa. Tucaković tada, kao i Ženi, više naginje ka idealizmu, ali, napose, osim što je kontradiktoran, on ostaje i nedorečen. Naime, čitav pojmovni aparat koji koristi nosi pečat izvesne konfuzije: pojam objektivnog prava za kojim tragamo u slučaju pravnih praznina nije određen; uspostavlja se znak jednakosti između pojma „priroda stvari“ i „slobodnog naučnog istraživanja prava“, a da ovi pojmovi nisu objašnjeni i precizirani; dalje, pojam „slobodnog naučnog istraživanja“ takođe nije razrađen, jer se svodi tek na imperativ da bi „sudija imao da radi onako kako to nauka nalaže zakonodavcu“.⁴⁷

Najzad, još jedan dokaz da je pravnohermeneutički idealizam intimno intelektualno opredeljenje M. Tucakovića krije se u činjenici da u prvom od njegovih radova iz oblasti tumačenja prava (*Škole o interpretaciji prava*) veliki značaj pridaje jednom pojmu, podosta fluidnom i ezoteričnom, koji je, interesantno, izostavljen u onom kasnijem radu o školi egzegeze. U pitanju je pojam „intuicije“. Vođen Bergsonovim idealizmom, M. Tucaković uvodi ovaj pojam u teoriju tumačenja prava i pridaje mu značaj hermeneutičkog beočuga u postupku pravnog rasuđivanja. Naime, on se u konačnici, kada ne možemo da detektujemo volju zakonodavca pouzdano ili nikako, ne opredeljuje za neku od varijanti objektivnog metoda (idealizam, voluntarizam, realizam, sociologizam), već se poziva na intuiciju. On kaže: „Intuicija će uvek dopunjavati i korigovati logičke rezultate i biti stalni pratilac naših spekulacija pri postavljanju pravnih pravila.“⁴⁸ Pritom, Tucaković ne razrađuje ovaj pojam, osim što lapidarno kaže da pod intuicijom „treba razumeti uživljavanje u samu stvarnost, proživljavanje realnosti celim našim bićem“.⁴⁹ Izloženi pristup može se smatrati interesantnim u pravcu zasnivanja jedne psihološke teorije tumačenja prava kao jedne od varijanti objektivne teorije, ali je kod ovog autora i ovaj koncept ostao nedorečen.

PRAVNOHERMENEUTIČKE IDEJE M. TUCAKOVIĆA U SVETLU JEDNE SOCIOLOŠKE TEORIJE TUMAČENJA PRAVA

Najzad, došli smo u situaciju da zaokružimo ovo istraživanje, odnosno da odgovorimo na pitanje da li i u kojoj meri u radovima M. Tucakovića ima elementa jednog sociološkog pristupa. Naravno, taj odgovor dajemo polazeći od teorijske

⁴⁷ *Ibidem*, 11.

⁴⁸ M. Tucaković (1936), op. cit., 557.

⁴⁹ *Ibidem*, 557.

konceptije koju već dugo razvijamo, a koju promovišemo pod sintagmom „sociološka teorija tumačenja prava“.

Sociološka teorija tumačenja prava, onako kako smo je zamislili, u svojoj suštini, predstavlja varijantu objektivne teorije, jer polazi od toga da je tumačenje prava otkrivanje volje zakona, a zapravo, i konačno, formiranje značenja opšte pravne norme. To formiranje značenja zakonske norme unutar ove konceptije odvija se polazeći od realnih društvenih odnosa, pa teorija koju zagovaramo predstavlja izdanak realističke (pragmatičke) varijante objektivne teorije tumačenja prava. Objektivna teorija tumačenja prava u realističkoj varijanti, stoga, nosi u sebi određeni sociološki potencijal, jer podrazumeva odgovarajući tretman društvenih činjenica po „logici“ sociološke analize.

Jedan takav, sociološki pristup, pronalazimo u izjavama poput one Ž. Spasojevića da tekst treba posmatrati usled sadašnjih odnosa, ili kada se kaže da je tumačenje prava posmatranje zakona polazeći od činjenica socijalnog života, ili da je u pitanju ocenjivanje zakona na osnovu savremenih društvenih potreba, ili na osnovu aktuelnih društvenih prilika, itd. Jedan slikovit i upečatljiv primer ovih gledišta pronalazimo kod H. Kantorovića kada kaže da sudija u postupku tumačenja prava mora da baci pogled preko Kineskog zida dogmatičkog carstva, u svet socijalnog života.⁵⁰

Međutim, po onome kako i u kom pravcu razvijamo naš model „sociološke teorije tumačenja prava“, objektivna teorija prava u realističkoj varijanti, iako poseduje izvestan sociološki potencijal, iako jeste primer sociološkog pristupa u teoriji tumačenja prava, ipak, i konačno, predstavlja oblik jednog nedorečenog pragmatizma i nerazvijenog, preciznije rečeno, neosvešćenog sociologizma.

Pod sintagmom „nedorečeni pragmatizam“ podrazumevamo bizarnu situaciju koja se ogleda u tome što usled jedne teleološke inverzije dolazi do aksiologizacije kategorije „sadašnjih društvenih odnosa“. To znači da se „sadašnji društveni odnosi“ od jedne iskustvene kategorije transformišu, zapravo „pretvaraju“ u jedan vrednosni standard. Drugim rečima, kao i u slučaju subjektivne teorije, tumačenje prava se konačno ispostavlja kao posmatranje zakona polazeći od ciljeva regulisanja. To dalje podrazumeva da se nanovo hipostazira velika premisa jurističkog zaključka, odnosno da se tumačenje prava svodi na rešavanje pravnog pitanja. Najzad, to podrazumeva da je tumačenje prava nekakvo „podvođenje“ male premise pod onu veliku. Pod sintagmom „neosvešćeni sociologizam“ podrazumevamo da kategorija „sadašnji društveni odnosi“ ostaje neodređena sama po sebi, odnosno nije vezana za problematiku male premise, a s obzirom na logičku prirodu

⁵⁰ H. Kantorović, op. cit., 85.

jurističkog zaključka, kategorija „sadašnji društveni odnosi“ samo se vezivanjem za malu premisu može konkretizovati i operacionalizovati u pravcu zasnivanja jednog empirijskog kriterijuma tumačenja prava.

Sociološka teorija tumačenja prava o kojoj je ovde reč, onako kako je godina-ma gradimo i razrađujemo, podrazumeva da se kategorija „sadašnji društveni odnosi“ vezuje za malu premisu, što znači da se sadašnji društveni odnosi ispoljavaju kroz „činjenice slučaja tumačenja“. Osnovne posledice ovog pristupa jesu sledeće: a) hipostaziranje male premise jurističkog zaključka u razumevanju i objašnjenju postupka pravnog rasuđivanja; b) mala premisa, činjenice slučaja tumačenja se tretiraju kao empirijska kategorija, tj. ispoljavaju se u svom faktičkom kapacitetu i opsegu; c) pored zakona kao početnog kriterijuma tumačenja, činjenice slučaja se ispoljavaju kao završni kriterijum tumačenja prava;⁵¹ d) tumačenje prava ima prevashodno induktivni, a ne deduktivni karakter; e) tumačenje prava se ispoljava kao sklapanje jednog mikrosocijalnog mozaika (slučaj tumačenja) na osnovu kojeg se procenjuju ciljevi zakona; f) rad na činjenicama slučaja podrazumeva ne samo njihovo utvrđivanje i kvalifikaciju, nego, pre toga, njihovo objašnjenje i povezivanje; g) kvalifikacija činjenica se ne ispoljava kao njihovo „podvođenje“ pod zakonsku normu, već kao „preciziranje“ zakonske norme (preciziranje vrednosti sadržanih u zakonskoj normi) polazeći od činjenica slučaja koji se našao pred sudijom; h) tumačenje prava je vaganje interesa (ciljeva) polazeći od vaganja činjenica kako to Kantorovič kaže – odnosno u jednoj plauzibilnoj definiciji koja realno sagledava ono šta se i zaista dešava u sudnici onda kada sudija svoj posao radi savesno, odgovorno i profesionalno – reći ćemo da je tumačenje prava ispunjavanje sadržinom trebanja iz opšte pravne norme polazeći od činjenica slučaja posmatranih, po potrebi, u užem ili širem socijalnom kontekstu; i) konačno, iz svega sledi da je sudija, kako to ubedljivo tvrdi Kantorovič, pre svega „specijalista činjeničnog stanja a ne opsenaar pravnih propisa“.⁵²

⁵¹ Elemente ovog pristupa u pogledu kriterijuma tumačenja pronalazimo kod K. Engiša i A. Kaufmana, u njihovim zasebnim „teorijama izjednačavanja“. V. Karl Engisch, *Logische Studien zur Gesetzesanwendung*, Heildeberg, 1963, 14–15, 19. Arthur Kaufmann, *Analogie und Natur der Sache*, Heildeberg, 1982, 41.

⁵² Iz svega izloženog nesporno je u koliko velikoj meri teorija pravnog rasuđivanja H. Kantoroviča predstavlja pokretačku snagu i inspiraciju u izgradnji sociološke teorije tumačenja prava na kojoj insistiramo. U tom pravcu, osim slobodnopravnog pokreta, još više su nas inspirisale pravno-hermeneutičke ideje američkih pravnih realista s početka XX veka. Posmatrano u oblasti tumačenja prava, a polazeći od nečega što B. Lajter naziva „suštinskom tvrdnjom pravnog realizma“, u pitanju je njihovo insistiranje na značaju male premise za razumevanje prirode jurističkog zaključka. Lajter ovakvu orijentaciju američkih pravnih realista izražava serijom aforizama gde se na primer kaže „da sudije reaguju pre svega na uticaj činjenica“ (Brian Leiter, „Rethinking Legal Realism: Toward a Naturalized

Prema izloženom, ovde se radi o sociološkoj teoriji tumačenja prava u punom kapacitetu, a njeni sociološki elementi su: a) posmatranje „sadašnjih društvenih odnosa“ kroz optiku činjenica slučaja tumačenja; b) činjenice slučaja se u praksi manifestuju kao empirijski kriterijum tumačenja zakona; c) induktivni karakter postupka tumačenja prava; d) posmatranje činjenica slučaja tumačenja kao sklapanje svojevrsnog mikrosocijalnog mozaika; e) rad na činjenicama slučaja kao mikrosociološka analiza, tj. kao njihovo objašnjenje, a ne kao prosto utvrđivanje i kvalifikacija činjenica; f) favorizovanje male premise jurističkog zaključka i odgovarajuća (izložena) definicija postupka tumačenja prava polazeći od značaja, sadržine i funkcija male premise.

Prema ovim kriterijumima treba ocenjivati prisustvo socioloških elemenata u pojedinim teorijama tumačenja prava, pogotovo kada se radi o objektivnim koncepcijama u realističkoj varijanti, koje nesporno imaju odgovarajući sociološki potencijal, ali gde je on, prema onome što je rečeno, sapet ili nedorečen. Prema ovim kriterijumima smo ocenjivali i prisustvo socioloških elemenata u radovima mnogih autora, naročito naših velikana pravne misli čije smo doktrine pravnog rasuđivanja već obradili u posebnim radovima iz ove oblasti (R. Lukić, Ž. Spasojević, Đ. Tasić, Ž. Perić, G. Geršić, B. Marković). Tako ćemo postupiti i u slučaju M. Tucakovića.

Sama činjenica da ovaj autor zagovara jednu objektivnu teoriju tumačenja prava, polazeći od Ženija, upućuje da u njegovim pravnohermeneutičkim idejama mora biti tragova sociologizma. Kod nekih autora, na primer B. Markovića i Ž. Spasojevića, nije ih teško ni otkriti jer se oni i sami deklarišu kao zagovornici jednog takvog pravca u jurističkoj hermeneutici. Evo tek jednog primera kod B. Markovića kada kaže: „Suđenje po pravičnosti treba da bude jedno izrazito naučno, ako se hoće sociološko suđenje, koje se rukovodi objektivnim, racionalnim i vladajućim društvenim kriterijumima.“

Međutim, kada se radi o M. Tucakoviću, upada u oči da se on nikada izričito nije izjasnio kao simpatizer sociološkog pokreta u teoriji tumačenja prava. Ipak, postoji mali broj njegovih izjava iz kojih se može zaključiti da mu ova teorijska orijentacija nije nepoznata. Pažljivim čitanjem njegovih radova i tumačenjem tih izjava usuđujemo se da iznesemo tvrdnju kako se jedan takav naboj, ako već ne i direktno sociološki elementi, naslućuje kod ovog autora.

Ovde pre svega mislimo na njegovu rekapitulaciju pojedinih škola pravnog rasuđivanja kada se, opet polazeći od Ženija, pohvalno izražava o sociološkoj školi

Jurisprudence“, *Texas Law Review*, Vol. 2, 1997, 275), ili da „sudovi reaguju na činjenice u konkretnim slučajevima radije nego na uticaj uopštenih apstrakcija, mišljenja i rasprava“ (*ibidem*, 276), i slično.

u interpretaciji prava. Osim toga, Tucaković s velikim poštovanjem pominje i uvažava Ž. Spasojevića i B. Markovića te njihov koncept sociološke interpretacije zakona.⁵³ On takođe, srazmerno veličini svog rada o školama interpretacije prava, dosta prostora posvećuje ovoj koncepciji. Takođe, on jasno uočava osnovnu preokupaciju sociološke škole tumačenja, a to je pitanje o tome kako prevazići nesklad između zakona i društvenog života koji ga uvek prevazilazi u svojim pojavnim oblicima i dinamičnim.⁵⁴ Najzad, Tucaković pokazuje razumevanje za rešenje ovog problema koje predlaže sociološka škola, a to je davanje veće slobode sudiji, uz dilemu kako metodizovati tu slobodu da se ne bi izvrgla u arbitrarnost i sudijsku samovolju.⁵⁵

Na jednom drugom mestu u citiranom radu M. Tucaković, prema gore izloženim kriterijumima detektovanja socioloških elemenata u teoriji tumačenja prava, ukazuje na značaj male premise jurističkog zaključka za razumevanje pravnog rasuđivanja. On zapravo, poput rešenja koje mi predlažemo, ukazuje na to da premisa činjeničnog stanja podrazumeva u sebi ključni, empirijski kriterijum tumačenja zakona. Naime, kada govori o intuiciji i njenom značaju u primeni prava (malo neobičan pristup), on kaže da rezultate takvog tumačenja moramo kontrolisati, a to možemo jedino pomoću „obilne opservacije fakata“.⁵⁶ Istu misao M. Tucaković ponavlja u ovom radu na još jednom mestu kada govori o popunjavanju pravnih praznina koje se mora odvijati u sadejstvu fakata i razuma.⁵⁷

Najzad, u članku koji se odnosi na školu egzegeze, a onda kada govori o pravnim konstrukcijama, M. Tucaković ponavlja ideju o isprepletanosti razuma (zakona) i fakata u postupku izricanja pravde. On tada zapravo komentariše pravni institut uvrede iz tadašnjeg krivičnog zakonodavstva ukazujući na to kako se pravnim konstrukcijom „javnog“ i „privatnog mesta“ u pravnoj praksi, konstrukcijom koje nema u zakonu, otežava primena pravnog instituta uvrede. U svom zaključku o tome kako treba primenjivati ovaj pravni institut, a bez pozivanja na prazne i nepotrebne konstrukcije, M. Tucaković ukazuje na to da se razlikovanje na javnu ili prostu uvredu može relativno pouzdano izvršiti pozivanjem na malu premisu, odnosno jednom skrupuloznom analizom činjenica konkretnog slučaja. On ovu ideju razrađuje, i onda to deluje vrlo ubedljivo, imajući u vidu situacije koje mogu nastati u pravnoj praksi.⁵⁸

⁵³ M. Tucaković (1936), op. cit., 552.

⁵⁴ *Ibidem*, 552–553.

⁵⁵ *Ibidem*, 551.

⁵⁶ *Ibidem*, 557.

⁵⁷ *Ibidem*, 558.

⁵⁸ M. Tucaković (1949), op. cit., 16.

Sve u svemu, izvlačimo zaključak, možda malo slobodniji, da bi M. Tucaković od zagovornika objektivne teorije tumačenja u jednoj idealističkoj varijanti (sklonost ka ideji objektivnog prava polazeći od Ženiya, pozivanje na intuiciju kao hermeneutički alat), evoluirao ka realističkom (pragmatičkom), a vrlo moguće i prema sociološkom pristupu unutar objektivne teorije. Veliko poštovanje prema zastupnicima sociološke teorije (Ž. Spasojević, B. Marković) i njeno iscrpno i pažljivo obrazloženje jesu ključni dokazi u tom pravcu. Da ovi dokazi imaju težinu potvrđuje i činjenica kako se M. Tucaković trudi da precizno i detaljno izloži teorijske izvore i suštinu sociološke teorije. Najzad, on ukazuje na značaj male premise jurističkog zaključka i iskazuje sklonost da svoje ideje zasniva na primerima iz pravne prakse što nam govori o jednom „empiričkom nervu“ koji naglašeno dolazi do izražaja u njegovim diskusijama. Tako je inače kod autora u čijim radovima iz ove oblasti otkrivamo sociološke elemente.

Prof. Dr. SAŠA BOVAN
Full Professor, Faculty of Law
University of Belgrade

CREATIVE JURISPRUDENCE OF MIODRAG D. TUCAKOVIĆ

Summary

This paper discusses the legal-hermeneutic ideas of M. Tucaković, one of the youngest and most talented authors in the field of legal theory between the two world wars. The basic hypothesis of this paper branches in two directions. Firstly, we were interested in which theoretical orientation in the theory of legal interpretation M. Tucaković adheres to. Secondly, we were interested in whether there are elements of a sociological approach to this issue in his legal-hermeneutic ideas. Regarding the first task, it can be said that the conception of legal reasoning of this author belongs to the idealistic variant of objective theory (leaning towards objective law as a hermeneutic instrument). Regarding the second hypothesis, we concluded that if his academic career had not been interrupted, M. Tucaković would most likely have evolved towards a realistic (pragmatic), and then towards a sociological school of legal interpretation, considering his great respect for advocates of this theory in our country (B. Marković, Ž. Spasojević), and considering how he elaborates this conception in detail, further, considering his effort to precisely and comprehensively expound the theoretical sources and essence of sociological theory of legal interpretation. Finally, evidence in this direction is also that M. Tucaković points out the importance of the minor premise of juristic conclusion, as well as his inclination and need to substantiate his ideas and conclusions with examples from legal practice.

Key words: legal interpretation, objective theory of legal interpretation, sociological theory of legal interpretation, legal-hermeneutic ideas of M. Tucaković.

Literatura

- Alexy R., „Juristische Interpretation“, *Recht, Vernunft, Diskurs: Studien zur Rechtsphilosophie* (hrsg. R. Alexy), Frankfurt am Main, 1995.
- Barak A., *Purposive Interpretation in Law*, Princeton–Oxford, 2005.
- Basta D., „Novica Kraljević – jedan naš prećutani sociolog prava“, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, No. 116–117, 2004.
- Bidlnski F., *Pravna metodologija*, Podgorica, 2011.
- Brest P., „The Misconceived Quest for the Original Understanding“, *Boston University Law Review*, No. 60, 1980.
- Čavoški K., Vasić R., *Uvod u pravo*, Beograd, 2010.
- Dajović G., *Osnovi pravnog rasuđivanja*, Beograd, 2023.
- Engisch K., *Logische Studien zur Gesetzesanwendung*, Heildeberg, 1963.
- Frank J., *Courts on Trial: Myth and Reality in American Justice*, Princeton – New York, 1973.
- Gadamer H. G., *Istina i metoda*, Sarajevo, 1978.
- Hasanbegović J., *Perelmanova pravna logika kao nova retorika*, Beograd, 2006.
- Hassemer W., „Juristische Methodenlehre und richterliche Pragmatik“, *Rechtstheorie*, No. 1, 2008.
- Hassold G., „Wiile des Gesetzgebers oder objektiver Sinn des Gesetzes – subjektive oder objektive Theorie der Gesetzesauslegung“, *Ztschr. for Zivilproces*, Vol. 2, 1981.
- Kantorović H., *Borba za pravnu nauku*, Beograd, 2006.
- Kaufmann A., *Analogie und Natur der Sache*, Heildeberg, 1982.
- Larenz K., *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, Berlin, 1960.
- Leiter B., „Rethinking Legal Realism: Toward a Naturalize Jurisprudence“, *Texas Law Review*, Vol. 2, 1997.
- Lukić R. D., *Tumačenje prava*, Beograd, 1961.
- MacCormik N., „Argumentation and Interpretation in Law“, *Ratio Juris*, Vol. 6, 1993.
- Marković B. S., *O pravednom pravu*, Beograd, 1994.
- Mitrović D. M., „Miodrag D. Tucaković kao teoretičar prava“, *Naučno nasleđe Pravnog fakulteta u Beogradu* (ur. S. Vračar, J. Trkulja), Beograd, 1994.
- Molnar A., *Društvo i pravo*, knj. I, Beograd, 1994.
- Molnar A., *Društvo i pravo*, knj. II, Beograd, 1994.
- Paund R., *Uvod u filozofiju prava*, Podgorica, 1996.
- Ros A., *Pravo i pravda*, Podgorica, 1996.
- Spasojević Ž., *Analogija i tumačenje*, Beograd, 1996.
- Šmit K., *Tri vrste pravnonaučnog mišljenja*, Beograd, 2003.

Taranovski F., *Enciklopedija prava*, Beograd, 1923.

Tasić Đ., *Uvod u pravne nauke*, Beograd, 1941.

Tucaković M. D., „Škole o interpretaciji prava“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, br. 6, knj. XXXIII, 1936.

Tucaković M. D., *Granice sociologije*, Beograd, 1940.

Tucaković M. D., *Škola egzegeze i njena kritika*, Beograd, 1949.

Tucaković M. D., „Problematika Bergsonovog intuicizma“, *Dvadeseti vek*, br. 5, 1939.

Zippelius R., *Juristische Methodenlehre*, München, 2003.

Datumi prijema i prihvatanja rada

Primljen: 23.04.2024.

Prihvaćen: 20.05.2024.

ORIGINALNI NAUČNI RAD